

Богуславська Ю.Ю.

ВПЛИВ ЕТНІЧНОГО ФАКТОРУ НА ПРОЦЕСИ УРБАНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.)

Кількісне співвідношення та територіальне розташування взаємодіючих національних груп є важливим фактором, який впливає на інтенсивність міжнаціональних контактів. Припускаючи, що у середині достатньо малих територіальних осередків існує постійне переміщення, дифузія, можна умовно вважати такі первинні територіальні осередки структурно-однорідними за національним складом населення та не враховувати особливості розміщення етнічних груп всередині осередку. Для урбанізованих територій у якості таких первинних осередків інтенсивних контактів можна умовно прийняти окреме міське поселення.

За часів Радянського Союзу Україна відносилась до групи республік з приростом міського населення вищим за 50 %. Міграційний приріст у міському населенні при цьому за 1951-1980 рр у 1,6 раза перевищував природний [1:76].

Процес зростання кількості міського населення обумовлен швидким зростанням як великої, так і середньої та дрібної промисловості, що розширило міськоутворюючу базу, та посиленням господарчої значущості міста. Це сприяло перетворенню суто промислових міст на багатофункціональні, з розвеною інфраструктурою та сферою обслуговування, освіти та культури. Розвиток великих міст та намагання обмежити їх територіальне зростання спричинили появу міст-супутників, що концентрують окремі ланки виробничого комплексу головного міста, а також слугують місцем проживання частини кадрів, перетворюючись в значній мірі у своєрідні спальні райони великих мегаполісів [2:109]. Урбаністичні процеси у мегаполісах підпорядковуються іншим законам, ніж у районних містах, які водночас виступають як у якості міста, до якого тяжіють навколишні поселення, так і у якості таких поселень, для яких центром тяжіння є мегаполіс. Саме з цих міркувань ми не приділяємо уваги Одесі як місту-конгломерату, бо динаміка його етнічної структури та етнодемографічні процеси, що протікають у ньому, підпорядковуються іншим законам.

Процес укрупнення міст має в своїй основі два окремих процеса: природний приріст населення та приплив мігрантів, переважно з сільської місцевості. На районних містах та селищах міського типу вплив міжрегіональних міграційних потоків відбивається майже непомітно, нові мешканці прибувають у такі поселення перш за все з навколишніх сільських місцевостей. Наочно ці процеси відображено статистичними матеріалами, насамперед – даними Всесоюзних переписів населення, значна частина з яких досі неопублікована.

Урбаністичні тенденції спостерігаються майже на всіх містах та смт, що розташовані в Одеській області, середне збільшення міського населення за десятиліття склало 115,9 %. Виключення складають лише декілька поселень, у яких зафіксовано негативний загальний приріст населення. Це два районні центри: м.Ананіїв, населення якого зменшилось з 10 563 чоловік у 1979 р. до 10 330 чоловік у 1989 р., смт.Ширяєве, де населення зменшилось з 7 816 чоловік у 1979 р. до 7 592 чоловік у 1989 р. та кілька селищ міського типу районного підпорядкування, серед яких: смт.Цебрикове Великомихайлівського району (населення зменшилось з 3 676 до 3 064 чоловік), смт.Суворове Ізмаїльського району (населення зменшилось з 6 388 до 5 923 чоловік), смт.Слобідка Кодимського району (населення зменшилось з 3 064 до 2 695 чоловік), смт.Нові Біляри Комінтернівського району (населення зменшилось з 4 606 до 2 802 чоловік), смт.Зеленогірське Любашівського району (населення зменшилось з 2 039 до 1 982 чоловік), смт.Березине Тарутинського району (населення зменшилось з 4 767 до 4 419 чоловік), смт.Бородине Тарутинського району (населення зменшилось з 2 098 до 1 959 чоловік), смт.Серпневе Тарутинського району (населення зменшилось з 2 419 до 2 246 чоловік), смт.Затишшя Фрунзівського району (населення зменшилось з 3 832 до 3 455 чоловік), а також смт.Олександрівка, яке підпорядковане Іллічівському міськсовіту (населення зменшилось з 6 424 до 4 948 чоловік). У відсотковому виразі відношення населення 1989 р. до населення 1979 р. у цих населених пунктах був таким: м.Ананіїв – 97,8 %, смт.Ширяєве – 97,1 %, смт.Цебрикове – 83,4 %, смт.Суворове – 92,7 %, смт.Слобідка – 87,9 %, смт.Нові Біляри – 60,8 %, смт.Зеленогірське – 97,2 %, смт.Березине – 92,7 %, смт.Бородине – 93,4 %, смт.Серпневе – 92,8 %, смт.Затишшя – 90,1 %, смт.Олександрівка – 77,0 %. Найвиразніше зменшення населення проявилось у смт.Олександрівка, яке розташовано безпосередньо поруч з м.Іллічівськ, до якого спрямовано потік міграцій. Аналогічний процес спостерігається у Тарутинському районі, де зменшилось населення усіх трьох селищ районного підпорядкування, у той час як кількість населення у районному центрі зросла.

Саме у м.Іллічівську темпи приросту населення виявилися найбільшими серед усіх міст області – 127,6 %. Майже непомітно зросло населення у м.Кілія (102,4 %), смт.Велика Михайлівка (102,9 %) та смт.Любашівка (102,9 %). Лише у чотирьох районних центрах відношення кількості населення у 1989 р. до населення 1979 р. було більшим за середнеобласне: м.Арциз (119,7 %), м.Білгород-Дністровський (121,8 %), смт.Іванівка (123,4 %), смт.Комінтернівське (116,6 %). В інших поселеннях величина показника, що відбиває співвідношення кількості населення у різні роки, тримається у межах 105 – 119 %. Але крім групи поселень, що є винятками у бік зменшення населення, два населених пункта дуже різко вибиваються в протилежну сторону. Населення смт.Сергіївка Білгород-Дністровського району, яке знаходиться у рекреаційній причорноморській зоні, завдяки розвитку курортного бізнесу вирісло на 356,5 %. Штучно створене місто-супутник Южне, яке інколи розглядається навіть як це один район Одеси, зросло швидкими темпами, які неможливо пояснити природними причинами: за десять років населення міста збільшилось на 11 040,4 %. Лише завдяки адміністративним засобам, спрямованим на створення авральними темпами житлового комплексу та інфраструктури міста навколо потужного виробництва, було спроравовано перенаправлення потужного міграційного потоку, що й призвело до бурхливого росту міста.

Разом із зростанням кількості населення міських поселень Одеської області зазнала змін й їх етнічна структура. Під час опису домінуючих у містах національностей застосовувався той самий принцип групування, який було використано при розгляді сільських мікрорегіонів. Тобто враховувались ті національності, кількість представників яких складала 10 % (або майже 10) та вище. Більш дрібні етноси в масштабах окремого населеного пункту під час проведення статистичної генералізації прийнято умовно вважати такими, які не мають достатнього середовища для підтримання національної культури та легше за інші піддаються асиміляції в іноетнічному оточенні.

З часом співвідношення національностей зазнало змін, чим викликана необхідність кореляції даних 1979 р. та 1989 р. Генералізація відомостей Всесоюзних переписів, які стосуються населення міських населених пунктів, у обох роках, що порівнюються, проводилась по східній системі, тому співставлення результатів виявляється досить об'єктивним.

У 1979 році зафіксовано лише одне міське поселення, в якому українці не склали помітної за кількістю групи: смт.Суворове Ізмаїльського району. Домінуючим етносом тут були болгары, які склали 78,4 % населення. В усіх інших моноетнічних поселеннях панівною групою були саме українці. Таких поселень було дванадцять: смт.Цебрикове Великомихайлівського району (83,7 % українців), смт.Іванівка (84,7 %), смт.Слобідка Кодимського району (89,5 %), смт.Комінтернівське (87,8 %), смт.Красні Окни (86,8 %), смт.Миколаївка (91,2 %), смт.Любашівка (91,5 %), смт.Саврань (90,9 %), м.Татарбунари (81,3 %), смт.Фрунзівка (88,1 %), смт.Затишся Фрунзівського району (91,4 %), смт.Ширяєве (91,7 % українців). З усіх українських осередків лише одне (м.Татарбунари) розташовано у Буджаку, всі інші – у північних та центральних районах, які історично були зоною розселення українців.

У 1989 році залишились лише дев'ять моноетнічних міських населених пунктів, і всі вони були українськими: смт.Цебрикове (90,3 % українців), смт.Слобідка (88,5 %), смт.Красні Окни (85,8 %), смт.Миколаївка (89,8 %), смт.Любашівка (90,5 %), смт.Саврань (92,5 %), смт.Фрунзівка (86,6 %), смт.Затишся (90,9 %), смт.Ширяєве (91,0 %). У групі залишились лише поселення з північних районів Одеської області.

Досить велику групу складають міста та селища міського типу з домінуванням двох етносів – українців та росіян. Це були м.Ананіїв (80,0 % українців та 14,0 % росіян у 1979 р.; відповідно 81,2 % та 10,9 % у 1989 р.), м.Балта (68,7 % українців та 24,2 % росіян у 1979 р.; відповідно 73,6 % та 20,5 % у 1989 р.), м.Білгород-Дністровський (відповідно 49,1 % та 40,2 % у 1979 р.; 52,7 % та 37,0 % у 1989 р.), смт.Затока Білгород-Дністровського району (60,4 % та 35,0 % у 1979 р.; 62,4 % та 29,5 % у 1989 р.), смт.Сергіївка Білгород-Дністровського району (56,2 % та 29,9 % у 1979 р.; у 1989 р. потрапило до іншої категорії), смт.Біляївка (79,2 % та 15,9 % у 1979 р.; 78,9 % та 16,0 % у 1989 р.), смт.Хлібодарське біляївського району (у 1979 р. мало статус села; у 1989 р. – 64,5 % українців та 29,7 % росіян), м.Березівка (74,8 % та 19,1 % у 1979 р.; 73,8 % та 20,7 % у 1989 р.), смт.Велика Михайлівка (86,9 % та 10,3 % у 1979 р.; 87,9 % та 9,0 % у 1989 р.), смт.Іванівка (у 1979 р. було моноетнічним; 81,7 % українців та 10,8 % росіян у 1989 р.), смт.Радісне Іванівського району (75,8 % та 17,7 % у 1979 р.; 74,8 % та 18,1 % у 1989 р.), м.Ізмаїл (29,9 % та 54,7 % у 1979 р.; у 1989 р. в місті з'явилась ще одна велика етнічна група), м.Вилкове Кілійського району (24,5 % та 71,3 % у 1979 р.; 23,9 % та 72,5 % у 1989 р.), м.Котовськ (73,0 % та 18,3 % у 1979 р.; 72,8 % та 17,5 % у 1989 р.), смт.Кодима (84,0 % та 11,0 % у 1979 р.; 85,3 % та 10,8 % у 1989 р.), смт.Комінтернівське (у 1979 р. було українським; у 1989 р. – 86,2 % українців та 9,8 % росіян), смт.Нові Біляри Комінтернівського району (60,9 % та 33,3 % у 1979 р.; 68,9 % та 25,1 % у 1989 р.), смт.Чорноморка Комінтернівського району (у 1979 р. мало статус села; 39,0 % та 53,3 % у 1989 р.), смт.Овідіопіль (83,5 % та 12,5 % у 1979 р.; 80,6 % та 14,2 % у 1989 р.), смт.Великодолинське Овідіопільського району (61,6 % та 31,9 % у 1979 р.; 62,3 % та 30,7 % у 1989 р.), смт.Таїрове Овідіопільського району (у 1979 р. мало інший статус; 66,9 % українців та 27,5 % росіян у 1989 р.), м.Роздільна (73,6 % та 20,1 % у 1979 р.; 75,6 % та 18,4 % у 1989 р.), смт.Лиманське Роздільнянського району (43,4 % та 42,8 % у 1979 р.; 45,6 % та 42,1 % у 1989 р.), смт.Сарата (56,1 % та 28,6 % у 1979 р.; у 1989 р. кількість панівних національностей зросла), м.Татарбунари (у 1979 р. було моноетнічним; 78,0 % українців та 9,9 % росіян у 1989 р.), м.Іллічівськ (54,3 % та 39,4 % у 1979 р.; 56,1 % та 37,7 % у 1989 р.), смт.Олександрівка Іллічівської міськради (65,8 % та 28,8 % у 1979 р.; 63,8 % та 29,9 % у 1989 р.), м.Южне (63,1 % та 21,3 % у 1979 р.; 52,9 % та 30,8 % у 1989 р.).

До вищеперахованої групи примикають смт.Суворове Ізмаїльського району, у якому на 1989 р. стало дві домінуючі національності за рахунок зростання української громади (9,7 % українців та 76,5 % болгар), та смт.Зеленогірське Любашівського району, що к 1989 р. потрапило в цю групу через різке зменшення кількості росіян (72,9 % українців та 17,6 % молдаван).

У кількох містах та селищах міського типу потужні громади створили по три та більше національностей. Майже всі ці поселення розташовані на теренах Буджаку, де чересполосне розселення та велика інтенсивність міжетнічних зв'язків є скоріш правилом, ніж виключенням. Тільки два виразно багатонаціональних селища знаходяться східніше Дністра. Це смт.Зелегогірське, що у 1979 г. мало у населенні 69,6 % українців, 10,2 % росіян та 18,5 % молдаван, а також смт.Петрівка Іванівського району у якому мешкало у 1979 р. 30,9 % українців, 29,3 % росіян та 33,6 % болгар, а на 1989 рік було 36,9 % українців, 30,2 % росіян та 27,3 % болгар.

Перелік інших поліетнічних поселень та відносні дані про склад їх населення виглядають наступним чином: м.Арциз (35,8 % українців, 38,1 % росіян та 16,7 % болгар у 1979 р.; 35,3 % українців, 38,6 % росіян та 17,2 % у 1989 р.), м.Болград (13,4 % українців, 33,1 % росіян та 44,4 % болгар у 1979 р.; 14,1 % українців, 32,9 % росіян та 42,7 % болгар у 1989 р.), м.Ізмаїл (у 1979 р. було лише дві переважаючі національності; 31,7 % українців, 50,9 % росіян та 9,1 % болгар у 1989 р.), м.Кілія (47,3 % українців, 34,5 % росіян та 12,1 % молдаван у 1979 р.; 47,9 % українців, 34,5 % росіян та 11,1 % молдаван у 1989 р.), м.Рені (28,2 % українців, 34,0 % росіян та 28,1 % молдаван у 1979 р.; 27,9 % українців, 31,8 % росіян та 29,9 % молдаван у 1989 р.). Привертає увагу той факт, що до цієї групи

поселень потрапили лише міста, які є районними центрами.

У Тарутинському районі серед міського населення, як і серед сільського, простежується найбільша по області строкатість національної структури. Всі чотири розташованих тут селища міського типу характеризуються наявністю кількох домінуючих національностей. У смт.Тарутине це українці (26,8 % у 1979 р. та 25,9 % у 1989 р.), росіяни (19,0 % у 1979 р. та 17,5 % у 1989 р.) та болгары (41,1 % у 1979 р. та 43,3 % у 1989 р.). У смт.Бородине таких етносів чотири: українці (29,6 % у 1979 р. та 30,4 % у 1989 р.), росіяни (29,8 % у 1979 р. та 27,4 % у 1989 р.), молдаване (18,1 % у 1979 р. та 18,5 % у 1989 р.) та болгары (19,2 % у 1979 р. та 19,6 % у 1989 р.). У смт.Березине помітні групи утворили п'ять етносів: українці (24,5 % у 1979 р. та 23,4 % у 1989 р.), росіяни (26,9 % у 1979 р. та стільки ж у 1989 р.), молдаване (17,4 % у 1979 р. та 18,0 % у 1989 р.), болгары (18,2 % у 1979 р. та 18,4 % у 1989 р.) та гагаузи (9,8 % у 1979 р. та такий самий відсоток у 1989 р.). У смт.Серпнєве спостерігається така ж картина: українці (15,0 % у 1979 р. та 13,4 % у 1989 р.), росіяни (12,8 % у 1979 р. та 11,8 % у 1989 р.), молдаване (23,9 % у 1979 р. та 25,0 % у 1989 р.), болгары (18,8 % у 1979 р. та 19,9 % у 1989 р.) та гагаузи (27,6 % у 1979 р. та 28,5 % у 1989 р.). Тільки у Тарутинському районі гагаузи склали таку помітну частку у міському населенні, залишаючись переважно сільським етносом.

Таким чином, у іноетнічному середовищі представники окремих народів зазвичай тяжіють до компактного розселення. Міста як виробничі та культурні центри акумулюють значну частину зовнішніх мігрантів і нерідко їх етнічний склад сильно відрізняється від оточуючого сільського населення. Це потребує внесення певних корективів у схему розповсюдження етносів по теренах Одеської області.

Підсилення темпів урбанізації майже не впливає на сталу етнічну структуру. У більшій частині міських поселень у північних та центральних районах Одеської області виділялась одна (українці) або дві (українці та росіяни) домінуючі етнічні групи. У Буджаку у декількох мікрорегіонах помітна кількість населення припадає на молдаван або болгар. Найбільшу етнічну строкатість зафіксовано у Тарутинському районі, де всі міські населені пункти є поліетнічними. Саме тут у селищах спостерігались численні групи гагаузів, більшість яких традиційно оселяється у сільській місцевості.

Література

1. Коваленко С.С., Королева Г.Г. Размер города как фактор демографического развития // Региональные проблемы социально-демографического развития. – М.: Ин-т социологич.исслед-ний АН СССР, 1982. – С.76.
2. Погодин С.А. Изменения в численности, составе и размещении городского населения СССР в 40-50-х годах XX в. // Проблемы исторической демографии СССР. – К.: Наукова думка, 1988. – С.109.